

ОСОБЕНОСТИ НА ПРОЦЕСА НА СЕМЕЙНО ВЪЗПИТАНИЕ

Венка Кутева

В резултат на бързо протичащите демократични процеси педагогическите идеи претърпяват качествени изменения.

Обновяват се класически теоретични положения, появяват се нови научни области. Практиката на моменти изпреварва теорията, изисквайки от нея нови решения на проблеми, свързани със социалната реалност.

Научното решаване на проблемите в семейството изисква да се познава не само отделната личност и нейната психика, но и обществото с цялата му сложност и комплицираност. В периоди на силни социални сътресения и преходи проблемите на семейството излизат на преден план. Известно е, че този важен социален институт възниква и се развива на основата на обществените норми и предписания.

Това налага обособяването на нова научна област, каквато е семейната педагогика. Тя се появява и развива под влияние на необходимостта да се систематизира, обобщи и обогати опита по възпитание-то в семейството.

Появата на семейната педагогика е предизвикана и от следното противоречие. От една страна съвременният родител се нуждае от конкретни съвети, а от друга – едно от основните правила в педагогиката е: във възпитанието няма и не може да има рецепти (3, 3).

Обект на семейната педагогика са различните социални явления, факти, сред които особено място заема образованието и възпитанието в семейството.

Предмет на семейната педагогика са закономерностите на организацията, функционирането, технологията на всички видове образование и възпитание в семейството.

Задачите на семейната педагогика са детерминирани от нейния предмет и от потребността на обществото от педагогически знания за семейството. Те могат да бъдат формулирани по следния начин:

- разкриване и изучаване закономерностите на организацията и функционирането на възпитанието в семейството;
- определяне съдържанието на възпитанието в семейството;

– обосноваване на системи от принципи, методи, форми и средства за резултатно семейно възпитание;

– оформяне на изискванията към подготовката на подрастващите за семеен живот, както и квалификацията им като родители.

Следователно семейната педагогика, както показва наименованието и, е система от теоретични знания и приложни постановки относно образованието и възпитанието в семейството. Това е отделна и самостоятелна научна област, тъй като има за свой обект и предмет ясно обособена цялостна система. Тя изучава определена система от закономерности – семейните възпитателни закономерности, закономерностите на семейната възпитателна дейност и на семейните взаимоотношения.

Нейният диалектически характер се разкрива чрез представяне на вътрешната динамика на процесите и явленията, които тя анализира.

В процес на формиране е и една нова наука за семейството – фамилистика (6, 156). Можем да приемем, че фамилистиката е наука с по-широки граници и очертания от семейната педагогика.

Семейната педагогика се различава значително от традиционната педагогическа теория, която е основана предимно на опита на училището. Причините за това са много, но основните са, че семейството не е така строго институционализирано както училището, нито родителите са професионални педагози. За разлика от училищната педагогика, която има за цел да формулира нормативи за педагогическа дейност, семейната педагогика може само да обобщава тенденции и да дава препоръки. Затова и в публикациите по семейна педагогика текстовете в много случаи звучат констативно и са резултат от социолого-педагогически изследвания. Подобен подход е неизбежен (29, 6).

Между семейната педагогика, като междинна и интегративна наука, и другите научни области съществуват голям брой междудисциплинни връзки – един постоянен обмен на информация. Тази информация, преработена, асимилирана и включена в собствените научни и приложни постижения, участва в изграждането на факти и закономерности, в собствените концепции и теории. Осъществявайки междудисциплинна интеграция със социалните, педагогическите, психологичните науки, семейната педагогика развива свои раздели, подраздели и клонове.

Силно проявената практическа насоченост на семейната педагогика е нейна характерна особеност и същевременно нейно предимство.

Какво става ежедневно в семейството? Проблемът не се свежда само до практическото ръководство на семейния живот, т. е. как професионално ангажираните мъже и жени да организират и координират своята дейност в семейството, как да съвместяват професионалната със семейната работа, личния с брачния живот.

Как да се възпитава доброто у детето, кое съществуване е нравствено? Историческият въпрос на Дижонската академия: “Съдействат ли успехите на науката и изкуствата за усъвършенстване на нравите?”, на който Жан-Жак Русо дава отрицателен отговор, получава ново съвременно звучене. Възможно ли е нравствените ценности, формирани през многовековната история на човешката цивилизация и съхранени до днес, да бъдат реализирани в съвременните условия на социален и технически прогрес? Предлага ли съвременната научно – техническа революция по-голяма свобода и духовно развитие на човека.

При повечето общества фокусната точка са родителите и училището, като нито една от двете институции не е подготвена за това положение. Както отбелязва американската социоложка Маргарет Мийд: “Младите хора са коренното население на този свят, в който ние сме имигранти.” Някои от нас биха се съгласили със следното нейно наблюдение: “...няма по света възрастни, които да знаят това, което знаят децата им, независимо колко отдалечени или прости ни изглеждат дадени общества. В миналото винаги е имало по-възрастни, които са знаели повече – имали са повече опит и практика в една система, в която те са отраснали – от което и да е дете. Днес такива няма!” (33, 108).

“Детството – най-важният период от човешкия живот, не е подготовка за бъдещия живот, а истински, ярък, самобитен, неповторим живот. Как е преминало детството, кой е водил детето за ръка през детските му години, кое от заобикалящия го свят е влязло в ума или сърцето му – от това до голяма степен зависи какъв човек ще израсне от сегашното дете” (39, 14).

Според Сухомлински, за възпитанието все по-често се мисли и говори в семейството и обществените организации, но дали всички педагози, а още повече родителите имат ясна представа какво е възпитание и следователно как трябва да се осъществява възпитанието?

Между възпитателните съществуват десетки, стотици, хиляди зависимости и обусловености. Ефективността от възпитанието се определя в крайна сметка от това как тези зависимости и обусловености се вземат под внимание, как се реализират на практика.

Някои автори посочват, като основна задача на семейството, според родителите, че най-главно е да дадат подходящо образование на детето (32, 63).

Възпитанието на детето, според Е. Берн, може да се разглежда като образователен процес, в който детето научава какви игри да играе и как да ги играе. Научава се също на процедурите, ритуалите и развлеченията, съответстващи на положението му в местната социална обстановка, но те не са толкова значими. Знанията и уменията му по отношение на процедурите, ритуалите и развлеченията определят какви възможности ще има то при равни други условия. Игрите на детето обаче определят как то ще използва наличните възможности и какви ще бъдат изходите от ситуациите, за които то има качества. Като елементи на сценария му или на несъзнателния му житейски план любимите игри на детето определят и крайната му съдба (отново при равни други условия): печалбите от брака и кариерата му и обстоятелствата около смъртта му (13, 61).

Възпитателният процес в семейството се характеризира с общите особености на възпитанието, но се отличава и с редица специфични характеристики. Не е уместно автоматично да пренасяме особеностите, закономерностите, структурата и етапите на възпитателния процес към процеса на семейно възпитание.

А. Адлер посочва, че дългогодишното възпитание не познава средство да се справи с първоначалната или вече напреднала невъзпитаност.

Когато говорим за невъзпитаност, имаме предвид обикновено училищните години. Опитният изследовател ще открие и голям брой случаи, когато невъзпитаност може да се открие и във времето преди училище. Не трябва винаги да го приписваме на училището. Родителите трябва да знаят: колкото и прилежно да полагат усилия, онази част от възпитанието, за която не знаят или не забелязват, прониква от други среди. Онова възпитание, което влияе на детето без тяхно знание, е с много по-голямо въздействие от целенасоченото възпитание. Всички обстоятелства, всички отношения на живота и обкръжаващия свят оказват влияние през детските години (2, 102).

Психолозите определят няколко вида неправилно възпитание.

Най-честият вид е хипоопеката (безнадзорност, безконтролност). Хипоопека има, когато родителите са прекомерно заети със себе си и не отделят дължимото внимание на децата си. Така децата са предоставени сами на себе си и прекарват времето си в търсене на развлечения,

включват се в различни компании от улицата, а оттук идват и неблагоприятните последици.

Има и друга разновидност на хипоопеката – възпитаването от вида “кумир на семейството”. В такива случаи детето от малко расте в атмосфера на възхищение, обожание, преклонение от страна на родителите си. Детето свиква да бъде център на внимание, да слуша само възторжени изрази за своите успехи. По-късно като възрастен човек не е в състояние да направи реална самооценка на своите възможности.

Противоположният вид неправилно възпитание е потискащата хиперопека. При такова свръхтежко възпитание, животът на детето е помрачен от многобройни забрани, строги заповеди, бдителен и непрекъснат надзор. Въпросът за активното формиране личността на детето остава на заден план. Детето израства нерешително, безинициативно, неуверено в силите и способностите си. Постепенно у него се наслагва обидата, че на другите “всичко им е позволено”.

Не рядко децата са възпитавани в условията на изключително строги взаимоотношения. За най-малкото провинение сурово ги наказват и те растат в постоянен страх. Често в семейства, където някои от съпрузите страда от алкохолизъм, от хистерична невроза и други, има явна или скрита вражда, което се отразява на децата. Понякога се оформят стабилни подгрупи, например майката и дъщерята се обединяват срещу бащата и тогава у детето се създават такива черти от характера, като жестокост, озлобление, угодничество (34, 194).

Според А. Петровски, родителите, които пред всички други въздействия предпочитат заповедта и насилието, неизбежно се сблъскват със съпротивата на детето, което отговаря на натиска, принудата, заплахите и другите мерки за въздействие със свои контрамерки: с лицемерие, лъжа, грубост, а понякога и с откровена омраза (36, 177).

Друг вид е възпитанието от типа “Пепеляшка”. То се изразява в създаване на атмосфера на емоционално отхвърляне, безразличие и студенина. Детето чувства, че баща му и майка му не го обичат, отегчават се от присъствието му, макар че на външни хора може да им се струва, че родителите му са достатъчно внимателни и добри с него (34, 193).

Не по-малка вреда носи на децата и възпитанието в условията на повишена морална отговорност. От малко на детето се внушава, че то е длъжно да оправдае честолюбивите надежди на родителите си или го

товарят с непосилни за възрастта му грижи. Подобно възпитание може да предизвика невротичен срив. Появяват се натрапливи страхове и постоянна тревога за благополучието на близките, както и за своето благополучие (34, 194).

Неправилното възпитание осакатява характера на детето, обрича го на нервни кризи, на трудни взаимоотношения с околните.

Родителите трябва да знаят някои неща относно детските поведенчески реакции. Става дума за нарушения в поведението, характерни за децата (срещат се и у подрастващите, както и у възрастните, макар и рядко). Познати са следните реакции: на отказ, на опозиция, на прекомерно подражание и на компенсация (По 34, 195).

Реакция на отказ от игри, контакти и дори от храна, възниква в отговор на рязка промяна, свързана със създадения начин на живот. Например когато детето започне да посещава детска градина или когато ученик от началните класове трябва да се премести в друго училище, при смърт на близък човек и други.

Реакцията на опозиция се изразява в противодействие на детето при опити да бъде заставено да се занимава с неприятни за него неща. Проявява се в бягство от къщи, от учебни занятия и други.

Реакцията на прекомерно подражание на някого, реален човек или персонаж от книга, филм, се проявява с копиране на дрехите, на маниерите, начина на говорене, постъпките. Неприятното е, когато този кумир се окаже отрицателен субект.

Реакцията на компенсация се проявява в това, че детето с всички сили се опитва да замаскира или да отстрани някакви свои слабости. Неуспехите в ученето например се компенсират с постижения в спорта. Реакциите на компенсация могат да приемат опасна форма, особено когато се проявяват през пубертета. Плах юноша скача от висок мост в реката, за да докаже на връстниците си, че е смел. Стеснително момиче изведнъж започва да кокетничи, да пуши и пие, често провокира сексуална агресия, която я заварва неподготвена и травмира психиката ѝ.

Позитивно ориентираното семейно възпитание се основава на емоционалното приемане на детето от родителите, и има според С. Бъчева следните белези (22, 407–408):

Безусловност. Означава детето да се приема такова, каквото е и да се обича заради това, което е.

Любов на родителите. При емоционалното приемане на детето тя е постоянна. Намира израз в ежедневните им грижи, в ритуалите на любовта, в съпричастността им към детските болки и проблеми.

Свобода на детето да показва открито любовта си към родителите. Това е важен белег на емоционалното му приемане от тях. Дали тази проява ще бъде чрез думи, чрез ласки или чрез участие в семейни задължения, зависи както от възрастта на детето, така и от индивидуалните му особености.

Потребност на родителите от общуване с детето. Това е емоционална потребност обусловена от любовта им към него. Тази потребност може да се реализира чрез диалог, игра, четене или някаква обща семейна дейност. При всички случаи обаче от страна на родителя е нужно не само време и търпение, но и отдаденост.

Увереността на детето, че е обичано. Не е достатъчно родителите да искат да обичат детето си. Желанието да обичаш, само по себе си не е любов. Не е достатъчно също да мислят, че го обичат или дори да са уверени в това. Необходимо е детето да бъде уверено. Така то ще се почувства ценно, ще бъде сигурно за своето съществуване.

Позитивно ориентираното семейно възпитание, по мнението на С. Бъчева, се характеризира още с равновесие между родителската любов и родителската власт. Това е твърде трудно постижимо равновесие, тъй като тенденциите са противоположни.

От особено значение за семейното възпитание са т.нар. тактики на семейното възпитание. Понятието тактика се използва в пряк и в преносен смисъл. В пряк смисъл, “тактика е изкуството да се води бой, или науката за това изкуство”. В преносен смисъл, това е “начин, съвкупност от начини за постъпване, за постигане определена цел”.

С. Бъчева счита, че тактиката на семейното възпитание е съвкупност от принципите, методите, прийомите, формите, средствата и механизмите, чрез които родителите осъществяват въздействието върху децата и взаимодействието си с тях, за да постигнат определен възпитателен резултат. С други думи това са преведените в действие разбирания на родителите за това, как да възпитават децата си (22, 411).

Проблемът за тактиките на семейното възпитание е анализиран и от А. Петровски, който формулира следните тактики (36, 176–192):

Диктат. Това е тактика, основаваща се върху категоричните изисквания на родителите. Тези изисквания не се обсъждат и не се оспорват от детето. Предявени най-често в императивна форма, те просто

трябва да се изпълняват от него. Обект на диктата е детето. От педагогическа гледна точка, това е тактика на забраната. Друга характеристика на тази тактика е, честото приложение на наказанията и малкият относителен дял на поощренията. Целта на тази тактика е послушанието на детето.

Опека. При нея на преден план се поставят потребностите и интересите на детето, но то е пазено от всякакви мними и реални опасности. Родителят изисква от детето пълна информация, под претекст, че тя му е нужна, за да може да му помогне. Стреми се да формира и поддържа у детето висока самооценка, най-често завишена. Основната родителска грешка в случая е, че родителите гледат на детето само като на дете, независимо от това на колко години е. При подобна тактика през периода на пубертета настъпва неочакван срив – детето бяга от къщи. След като то не може да приеме поведението на родителите си, нито може да го промени, то вижда единствения изход в бягството от тях.

Конфронтация. Това е тактиката на открития конфликт, в семейството има два свята, непрекъснато враждуващи помежду си. Всяка от страните се стреми да причини на другата страдание и болка, да я “вкара “ в непрекъснат емоционален дискомфорт.

Мирно съвместно съществуване. И при нея в семейството има два свята, но те не се конфронтират, а напротив, всеки е за себе си. По същество това е тактика на скритата родителска безотговорност. Родителите не се интересуват от детето, но представят поведението си пред него като загриженост, вяра в неговите възможности, сигурност. За детето това е една наложена, принудителна свобода, нежелана от него. В някои случаи детето съзнателно се ориентира към антисоциално поведение, за да накаже родителите си за безразличието им към него.

Тактика на сътрудничеството. Основана е на емоционалното приемане на детето, на доверието и уважението към него. Детето има място в семейния диалог не само с право на мнение, но и на решение. Проблемите се обсъждат заедно, заедно се вземат и решенията, но приети и одобрени от всички. Поощренията доминират, физически наказания не се прилагат.

Някои похвати, които се прилагат в отношенията с децата често се обръщат против нас самите. Чрез тях не само че не успяваме да постигнем целите си, но често създаваме бъркотия в къщи. Такива похвати са (21, 41–53):

Заплахите. Децата възприемат всяка закана като покана за непослушание, като покана да повторят забранената им постъпка.

Подкупите. В разрез с целите ни е и онзи подход, който изрично казва на децата, че ако направят или не направят нещо, то ще получат награда. Похватът “ако – то” може понякога да тласне детето към непосредствената цел, но рядко ще го подтикне към продължителни усилия, ако изобщо го подтикне към нещо. Самите ни думи му внушават, че се съмняваме в способността му да се промени към по-добро.

Обещанията. Не бива да даваме обещания на детето, нито да ги изискваме от него. Отношенията ни с детето трябва да се градят върху доверие. Когато родителят поема обещания за да подчертае, че наистина мисли онова, което казва, той всъщност признава, че необвързаните му с обещания думи не заслужават доверие. Обещанията създават нереалистични очаквания у децата. Обещаят ли на детето, че ще го заведат в зоологическата градина, то го приема като гаранция за това, че този ден няма да вали, че колата няма да е повредена. Когато обаче се появяват тези неприятности децата се чувстват предадени и смятат, че на родителите не може да се вярва.

Сарказмът. Сериозна опасност за психическото здраве на детето е родителят със саркастична дарба. Той издига здрава преграда пред пълноценното общуване с детето. Забележките му са атаки, които предизвикват контраатаки, подтиквайки детето към помисли за отмящение.

Проповедите за лъжата и кражбата. Родителите изпадат в ярост, когато децата лъжат. Защо всъщност лъжат децата. Най-често затова, защото не им се разрешава да казват истината. Когато детето сподели с майка си, че мрази братчето си, тя може да го набие, задето е казало истината. Ако искаме да възпитаваме в честност, трябва да сме готови да изслушваме както приятните, така и горчивите истини. В отговор на това, че ги наказват за истината децата започват самозащитно да лъжат. Чрез лъжите си те показват онова, което човек мечтае да стане или да направи. Зрялата реакция към лъжата трябва по-скоро да цели да вникне в нейния смисъл, вместо да отрича съдържанието ѝ или да осъжда автора ѝ. Децата ненавиждат така наречените “провокиращи лъжи”. Те негодуват, когато родителите ги разпитват, особено ако подозират, че възрастните вече знаят отговора.

Що се отнася до кражбата, не е необичайно за малките деца да носят в къщи неща, които не са техни. Важното е да се избягват драма-

тичните проповеди, когато бъде разкрита кражбата. Особено важно е да избягваме да наричаме детето “крадец” и “лъжец” или да му предричаме, че ще стигне до затвора. Безполезно е да го питаме: “Защо направи това?” То самото може да не знае мотивите си и натискът да каже “защо” ще доведе единствено до лъжа. По-уместно е да посочим, че очакваме то да обсъжда с нас проблемите си.

Грубото възпитаване във вежливост. Вежливостта се придобива посредством отъждествяване на детето с вежливите му родители и посредством подражаването им. Каквито и да са обстоятелствата, трябва учтиво да ги учим на учтивост. А родителите често пъти са груби, когато учат децата си на вежливост.

Всъщност има ли ключ към успешното семейно възпитание? Единствен ли е той, ако го има? Как да се възпитават онези по-особени деца, наречени “деца със силна воля”. На тези и редица други същностни въпроси търси отговор известният американски педиатър Джеймз Добсън (23).

Несъстоятелността на крайните концепции за свободно или авторитарно възпитание, семейни педагогически традиции и личен опит му позволяват да изведе един основен, според него, парадокс на възпитанието: децата искат да бъдат ръководени, но настояват родителите им да си извоюват това право. В основата на парадокса е стремежът на детето към сигурност, закрила, простор, свобода за изява и уважение. Ако родителите се докажат в тази светлина, детето с готовност признава правото им да го ръководят. А ръководството е винаги лично присъствие!

Как детето проверява родителите си? Как изпитва техните педагогически и личностни качества? Инстинктивно с поведението си и по метода на пробването, внушава авторът.

“Има деца, които, така да се каже, лесно и открито подават ръка на възпитателя и работата с тях върви гладко. Има обаче и други, които във всеки момент са готови на кажат “Не!”. На всеки две деца в семейството почти сигурно едното е такова, смята Д. Добсън. Детето със силна воля се държи предизвикателно и настоява светът да се съобразява с него. Такова дете е особен проблем за родителите си, а по-късно и за родителите и възпитателите. Наблюденията на автора над “повече от 25 000 изтормозени родители” го убеждават в това.

Коя е правилната възпитателна стратегия? Според Дж. Добсън тя е в мярата между любовта и контрола.

Един от най-важните принципи на възпитанието е да се приема детето сериозно, да се отнасяме с него като с равен, да не го унижаваме, да не му се подиграваме, да не го намираме смешно, защото детето приема всички тези изяви на събеседника си като потискащи (2, 104).

Днес няма пълна гаранция, че класическите ценности откриват верния път към духа на детето. Дори когато възпитателят ги приема като свои ценности, те трудно се формират у подрастващите. Възпитаването в дух на класическите ценности, според Добсън, изисква личности с доказани качества на възпитатели – търпимост, човечност, доброта, но и твърдост, решителност.

Като специфични принципи за стимулиране на децата се посочват (23, 76–105):

1. Наградите трябва да бъдат давани веднага. Ако родителите желаят да извлекат максимален резултат, наградата трябва да бъде връчена съвсем малко след като желаното поведение се е появило. Родителите често правят грешка, предлагайки на децата дългосрочни награди – резултатите обикновено не са големи.

2. Наградите не трябва да бъдат от материално естество.

3. Почти всяко поведение, научено чрез затвърдяване може да отпадне, ако наградата се забави достатъчно дълго. Установен факт е, че незатвърденото поведение в крайна сметка ще изчезне. Този процес, наречен от психолозите погасяване, може да бъде особено полезен за родители и учители, които искат да променят детското поведение.

4. Родителите и учителите също са уязвими по отношение на затвърдяването. Възрастните също променят поведението си, съобразно положителните и отрицателните ответни реакции, които получават. Понякога децата неизбежно дресират родителите си, (вместо да бъде обратното), затвърдявайки определено тяхно поведение и погасявайки друго.

5. Родителите често затвърдяват нежелано поведение, а помагат да отпадне цененото от тях.

Един от най-лошите принципи на възпитанието е да се предсказва на детето, че от него няма за излезе нищо, че има престъпни наклонности, възгледи (2, 102).

Примерът е най-краткото и най-красноречивото наставление. Той отменя думите и сочи убедително най-правилния път за поведение и отношение. Децата правят това, което виждат от родителите си. Те провеждат линията на поведение на своите бащи и майки. Родителският пример въздейства най-силно, на него се подражава най-много.

Каквото и да направят, родителите в една или друга степен влияят върху поведението и постъпките на децата, много често и без дори да подозират (9, 10).

Интересна е позицията на А. С. Макаренко относно процеса на семейно възпитание. “Не мислете, че възпитавате детето само тогава, когато разговаряте с него или когато го поучавате, или му заповядвате. Вие го възпитавате във всеки момент от своя живот, дори тогава, когато Ви няма у дома. Как се обличате, как разговаряте с други хора или за други хора, как се радвате или тъжите, как се отнасяте с приятелите и враговете си, как се смеете, как четете вестник – всичко това има голямо значение за детето” (27, 403).

Доказано е, че сред техниките и методите на възпитаване на детето най-ефективни са: прояви на нежност, вербално обяснение и призив за осъзнаване на последиците от постъпката за другите. Като неефективни техники на възпитание се посочват: физическо наказание, лишаване от определени неща и заплахи, охлаждане към детето, неговото пренебрегване, отхвърляне или изолиране (22, 256).

По правило сферата на семейните отношения е изпълнена с положителни емоции, с ефективно общуване. Дълбоко под пластове на привидното благополучие обаче, атавизмът на насилието вегетира. Той може да бъде съживен при всяка конфликтна ситуация, при недостиг на интелектуална енергия. Така и семейните отношения не са застрашени от прояви на силовия синдром. Макар и украсено с позитивната позиция – “за доброто на детето”, насилието в детската възраст провокира първите детски тревоги и разочарование.

Първоначално боят в семейството привидно дава “добър” ефект: уплашено, детето коригира поведението си бързо. В други случаи то упорства, конфликтът се задълбочава. Премайнавайки определени граници, силовите методи на възпитание отчуждават непоправимо родители и деца. Така семейството като най-благоприятна среда за развитие на детската личност, може да стане източник и на отрицателни преживявания, да формира отрицателен опит от прилаганото наказание над формиращата се личност. При това се притъпява емоционалната чувствителност и се подготвя мултиплициране на насилието в конфликтните ситуации, които ще съпътстват младата личност в бъдеще. Това “мълчаливо покваряване” на детската психика в семейството се предава по една неписана традиция от по-старото поколение и като че ли е невъзможно да бъде тя прекъсната (19, 23).

Интересно е виждането на Дж. Добсън по въпроса за наказанията и най-вече физическите. Според него до известна степен може да се разчита на тях, при определени условия: да не се наказва за отдавна минали, нито за очаквани предизвикателства, да не се накърнява духът на детето, да се наказва само, ако детето е обградено достатъчно с обич и топлина, да се следва линията на намаляващия мащаб – порядкопо-слабос нарастване на съзнанието и отговорността на детето. Двете най-големи опасности пред възпитанието на юношата, според Добсън, са либерализмът и свръхопеката на родителите (23, 217).

Използване на неправилни методи и прийоми за възпитателно въздействие и свързаните с тях видове “лъжлив” родителски авторитет (35, 162–172):

1. Прекалена амбициозност и свръхизисквания на родителите.
2. Ограничаване на свободата и детската самостоятелност.
3. Недоверие и прекален контрол.
4. Нетактичност и нравоучение.
5. Изолиране на децата от техните връстници.
6. Пренебрегване на интересите, целите и стремежите на децата.
7. Неправелно прилагане на методите на наказание.
8. Липса на разумна дистанция в отношението с децата.
9. Неправилно прилагане на методите за стимулиране.
10. Надценяване на детските възможности, предоверяване, липса или недостиг на родителски контрол.
11. Непоследователност в държанието на децата.
12. Непоследователност в изискванията към децата.
13. Високомерно и подигравателно отношение.
14. Пренебрегване на едно от децата.
15. Ненавременно разкриване на осиновяването.
16. Негативен пример на родителите.

Любовта между родителите, откритите семейни отношения, топлината и чистотата, здравината на семейството, примерът на родителите, разбирането на детето, поощренията, стимулите, наказанията, изградят системата от средства на възпитание.

Много автори смятат, че проблемът за съперничеството между децата е труден, но поддаващ се на решаване проблем. Дж. Добсън предлага три практически съвета: 1. Да не се подклажда естествената ревност между децата, особено по въпросите на красотата, интелигентността и атлетическите способности. 2. Да се установи справедлива и

действена система на родителското правосъдие. 3. Да се осъзнае, че родителите са скритата мишена на съперничество между децата – от тях те очакват обич, внимание, уважение, признание за индивидуалната си неповторимост и успехите си.

В развитието на всеки човек и особено на младежта, не всичко протича по правилата. Но ако си спомним собствената младост и тази на своите приятели, ще установим, че деца с доста прегрешения по-късно стават прилежни и превъзходни хора.

Всеки човек, без да знае сам, много пъти в живота си бива Колумб, когато открива непознати за себе си светове – душите на другите хора. Разбира се, това опознаване става не без напрежение на чувствата и ума на откривателя (опознаващия), не без неговата заинтересованост. Може метафорично да се каже за “труда” на опознаването на другия човек. И този труд не е само радостен, но е и опасен – нали опознавайки другия, понякога се разочароваш от хората (41, 152).

В практиката на семейното възпитание от най-ранни години се проявяват и разкриват резервите на детската личност. Тогава отчетливо възниква и проблемът за надарените деца – в личен и обществен план (38, 33).

Какво да направите като родители, за да помогнете на детето да укрепи себепредставата си и да го насочите към желаната цел? Препоръчваме ви следните методи (25, 199–206):

1. Организирайте всекидневната вселена на детето си – така няма да имате нужда от други методи за дисциплиниране.

2. Личният контакт с всяко дете благоприятства развитието на добра себепредстава.

3. Давайте на детето възможност да изследва средата си и да се учи на самодисциплина винаги, когато е възможно, на всеки етап от развитието му – това благоприятства изграждането на положителна себепредстава.

4. Оставете детето си само да понесе естествените последици на действията си – така ще му помогнете да си изгради здрава себепредстава.

Чудесно би било да се опрем изцяло на естествените последици от поведението, за да дисциплинираме детето. За съжаление те не винаги са достатъчни. Понякога се налага да създадем изкуствени, за да санкционираме постъпките му. За тази цел съществуват три основни метода (25, 207–209):

1. Можем да лишим детето от нещо, на което държи.
2. Можем да изолираме детето, като го откъснем от социалната му група или го изпратим в стаята му.
3. Можем да напляскаме детето. Уместното пляскане е положителен акт. То прочиства атмосферата и е далеч за предпочитане от обвинителното четене на морал.

Ф. Додсън формулира дванайсет заповеди към родителите (25, 214–220):

1. Не унижавайте детето си.
2. Не прибягвайте до заплахи.
3. Не корумпирайте детето си.
4. Не изтръгвайте насила добрите решения.
5. Не закриляйте детето си прекалено.
6. Не бъдете многословни.
7. Не изисквайте сляпо и незабавно подчинение.
8. Не глезете детето и не бъдете прекалено снизходителни към него.
9. Бъдете последователни в налагането на правила и закони.
10. Не въвеждайте правила, несъобразени с възрастта на детето.
11. Избягвайте назидателното и обвинителното поведение.
12. Не давайте заповеди, ако не възнамерявате да искате изпълнението им.

Възпитанието е процес на целенасочено и управлявано взаимодействие на възпитаника с възпитаващите фактори, в процеса на който се формират определени знания, умения, навици, качества, свойства и нагласи на личността за участие в регламентирани от обществото дейности, водещи до определени резултати.

Под съдържание на възпитанието се разбира обемът и качеството на представите, понятията, възгледите, чувствата, убежденията, уменията, навиците, постъпките, мотивите, които трябва да се формират у възпитаника в процеса на неговото взаимодействие с възпитателните фактори (10, 50).

Целта и задачите на семейното възпитание зависят от целите и задачите на възпитанието като цяло.

Можем да обосновем следните аспекти на семейно възпитание:

Интелектуално (умствено) възпитание

Почти всички изследователи и теоретици, работили в областта на интелекта, признават, че общоприето определение не съществува.

Въпреки това учени от тази сфера използват понятията интелект и интелигентност и в един или друг смисъл постигат вярно общуване помежду си. Въпреки опитите да бъдат противопоставени, двете понятия имат широко логическо покритие в своето съдържание. В западноевропейската литература и говорна практика е по-широко разпространено понятието интелигентност, докато в руската литература се използва широко и приоритетно понятието интелект.

Известни са няколко теории анализиращи интелекта.

Най-широко разпространени са идеите на швейцарския психолог Жан Пиаже. Той посвещава целия си живот на изследването на интелекта, на неговата същност, структура и закономерности. Пиаже различава следните стадии в развитието на интелекта (37):

1. Сензомоторен интелект (0 до 2 г.);
2. Предпониятийно, символично мислене (2 до 4 г.);
3. Нагледно мислене (4 до 6 г.);
4. Мислене в конкретни операции (6 до 12 г.);
5. Мислене във формални операции (след 12 г.)

Ж. Пиаже третира интелекта като адаптивно средство, като висша психична организация, която завършва веригата на приспособителните сили и механизми у живите системи. За Пиаже човешкият ум е сложно структурно и функционално образувание със специфична еволюция, със свои стадии и критерии. Развитието на интелекта той извежда не от наследствеността, не от автоматичното влияние на средата, а от актовете на взаимодействието на субекта и обекта, в хода на които се постигат адаптацията и равновесието (37).

Познавателното развитие на децата Пиаже представя чрез три типа интелект: аутизъм, егоцентризъм и логизъм.

Теория, която представя интелекта в система откъм неговите най-сложни страни, е геометричната конструкция на интелигентността, създадена от американския психолог и статистик Джон Гилфорд. Тази теория е известна още като кубичен модел на интелекта. Гилфорд говори за четири типа интелект (4, 1990.):

- образен (фигурален), позволяващ с успех да се оперира, да се мисли и разсъждава върху съдържание, което е кодирано преди всичко в сетивни образи от типа на представата и възприятието;
- абстрактен, израз на развити способности за опериране и извличане на информация от изкуствени знаци, символи, цифри или от техните комбинации и зависимости;

– семантичен, изразяващ се в развита способност за извличане на информация от думи, изречения, текстове, въобще от езиково понятиен материал;

– социален, свързан с поведенческите реакции и действия, със способността за оценка и извличане на информация от поведението на хората.

Умственото възпитание е целенасочен процес на взаимодействие на възпитаника с възпитателните фактори с цел формиране на интелектуалните характеристики на личността. Основна цел на умственото възпитание е интелектуалното развитие.

Крайна цел на умственото възпитание в семейството е развитието на познавателните сили и интелектуални способности на детето до степен, която позволява социално регламентиран успех в общата и професионална реализация, както и възможности за по-нататъшно самостоятелно обучение и развитие. Семейството и средното училище трябва да имат за цел да дават този максимум от обща интелигентност, който е достатъчен за нормалното и пълноценно съществуване на човека, за развитието му в професията, обществото и бита.

От своя страна задачите на умственото възпитание в семейството са насочени към:

1. Усвояване на понятия;
2. Формиране на интелектуални умения и способности;
3. Развитие на интелектуални качества – широта на мисленето, дълбочина на разсъжденията и анализите, критичност към оценките и истините, самокритичност;
4. Формиране на креативни позиции и отношения.

Една от типичните грешки в семейното възпитание е надценяването на възможностите на детската градина и училището за развитието на интелекта на детето. Безспорно, това влияние е огромно, но не е достатъчно, тъй като в посочените заведения детето постъпва формирано по определен начин (29, 167).

Нравствено възпитание

Значението на морала като особен регулатор на отношенията в семейството е голямо в сравнение с другите области. В семейната среда детето непринудено получава първите уроци по морал, изгражда първите си представи за измеренията на съвместния живот, за елементарните норми на поведение и на взаимоотношения.

Съществуват различни теории за нравственото развитие на децата.

Според теорията на Жан Пиаже представите на децата за функциите на авторитета играят важна роля в разбирането от тях на нравствените норми, към които хората трябва да се придържат. В областта на морала Пиаже изучава възрастовите изменения в познавателните способности на децата или техните съждения на тема нравственост. Тези изследвания представят данни за това как децата разбират и тълкуват нравствените правила. Пиаже стига до извода, че в периода от 5 до 12 г. представата на децата за справедливост се променя от нравствен реализъм към нравствен релативизъм. Нравственият реализъм е твърдо и непоколебимо разбиране за доброто и злото, в което понятието за справедливост се потвърждава от авторитета на възрастния. Реалистът счита, че законите са ненарушими, неизменни, установени от властта. Те не трябва да се променят и нямат изключения.

Нравственият релативизъм, присъщ на децата приблизително от 11 г., се основава на мисълта, че всеки има равно право на уважение и справедливост.

Малките считат, че не трябва никога да се лъже. Големите обаче мислят, че при определени обстоятелства лъжата е допустима.

Пиаже смята, че детските игри и взаимоотношенията в групата на връстниците дават ценен материал относно нравствеността.

На стадия на нравствения реализъм децата вярват, че съществува само едно истинско правило за която и да е игра. Големите признават, че правилата могат да се изменят или се приемат нови с общо съгласие на децата. Следователно, големите отхвърлят сляпото подчинение на авторитета и разглеждат законите на нравствеността като резултат на сътрудничеството, съгласуваната дейност и взаимодействие на връстниците. В период на нравствен релативизъм децата съдят за действията по-скоро по техните последствия, отколкото по намеренията на хората.

По-късните изследвания показват, че децата разбират намеренията по-сложно, отколкото предполага Пиаже. Даже и най-малките считат, че лошата постъпка, извършена преднамерено, е по-лоша от случайната.

Лорънс Колбърг разширява и задълбочава идеите на Пиаже. Той формулира три равнища и седем стадия в нравственото развитие на човека:

– доусловно (доморално) равнище, когато детето се ръководи от своите егоистични подбуди;

1. Детето слуша, за да избегне наказания.
  2. Детето се ръководи от егоистични съображения на взаимната изгода (послушание в обмен на някакви конкретни блага и поощрения).
    - равнище на конвенционалния (традиционния) морал:
  3. Моделът на “доброто дете”, движимо от желанието за одобрение от страна на значими други личности и страх пред тяхното осъждане;
  4. Установка на поддържане на установен порядък и фиксирани правила (добро е това, което съответства на правилата).
    - равнище на автономния морал:
  5. Подрастващият осъзнава относителността и условността на нравствените правила и изисква тяхното логическо обосноваване, опитвайки се да го сведе към принципа на полезността.
  6. Признаването на висшия нравствен закон, интересите на обществото.
  7. Формиране на устойчиви нравствени принципи на собствената съвест. Хората постъпват съобразно нравствените принципи, които сами са създали и приели, тъй като според тях тези принципи са верни по своята същност.
- Задачите на нравственото възпитание в семейството се свеждат до:
- до развитие у децата на нравствено съзнание, т.е. до формиране у тях на потребностно-мотивационна сфера и знания за същността, нормите и правилата на моралното поведение;
  - формиране и развитие на определени нравствени чувства;
  - формиране и затвърждаване на устойчиви нравствени, умения, навици и привички,
  - усъвършенстване на волята и положителните страни на характера;
  - единство на нравствено съзнание и поведение.
- В семейството детето непринудено усвоява елементарните норми на поведение и отношение с околните. Цялото семейство спомага по специфичен начин за нравственото формиране на детето. Най-многобройни са грешките по отношение на нравственото възпитание на семейството.

Трудово възпитание

Целта на трудовото възпитание е формирането на съзнателно отношение към различни сфери на трудова дейност и подготовка за труд, съобразно съвременните технологични изисквания, което ще

направи подрастващата личност годна за социална и професионална реализация съобразно социалната поръчка и индивидуалните потребности и интереси (10, 111).

Съвременното трудово възпитание е твърде комплексен и продължителен процес, отличаващ се с твърде сложна организация.

Основите на трудовото възпитание се поставят в семейството. Социално-икономическите процеси в обществото днес обаче го правят едно от най-слабите места в съвременното семейно възпитание.

Задачите на трудовото възпитание са (10, 112):

- формиране у учениците на потребност да се трудят;
- формиране на знания и умения, обезпечавачи както рационалното извършване на труда, така и неговото качество;
- формиране на култура на труда: организация, точност, икономия на материали и трудови усилия;
- развитие на умения за планиране, на организаторски способности, на сътрудничество в съвместната трудова дейност;
- осъществяване на правилно професионално ориентиране съобразно индивидуалните особености и обществените потребности.

В съвременното семейство днес почти липсват съвместни трудови дейности на деца и родители. Малко са дейностите в семейството, в които децата вземат участие.

Изследванията показват, че в много семейства трудът на децата се счита за маловажна работа с изключение на ученето. Децата съзнателно се освобождават от домашни задължения, а ако им се възлагат такива, те са елементарни, свързани предимно със собствените им нужди. Родителите би трябвало не само да възлагат редовно трудови задължения на децата си, да ги включват в общите домашни задължения, но да проявяват такт и умение в процеса на трудовото възпитание. Много родители не умеят да помогнат на децата си да видят смисъла на дребните задължения към семейството. Друга, често срещана грешка, е грубата принуда при възлагане на трудови задачи (29, 171).

Естетическо възпитание

Естетическото възпитание е свързано с формирането у човека на естетическо отношение към заобикалящата го социална, природна и духовна действителност. То е процес на формиране на знания, умения, качества и нагласи на личността, свързани с естетически ценности, отношения и поведения. Задачите на естетическото възпитание са свързани с формирането на естетическото възприятие, естетическите

чувства, естетическия вкус и естетическата оценка. Към задачите на естетическото възпитание се отнася и развитието на способността на човека за създаване на естетически и художествени ценности. В историческото и индивидуалното развитие всичко, което човек създава, е свързано и със стремежа то да отговаря и на естетически показатели. Този стремеж трябва да характеризира дейността и в материалната, и в духовната сфера.

Сферите и факторите на естетическото възпитание в семейството са няколко. На първо място това е художествената култура на родителите, отношението им към изкуството. Немалко значение за естетическото възпитание има и материалната домашна среда. В нея трябва да съществува хармония между утилитарната и естетическата функция на вещите. Естетическата култура намира своеобразен израз в семейните отношения (29, 175).

Сексуално възпитание

Човешката сексуалност е сложно, биосоциално явление, продукт на съвместното действие на биологични и социални сили.

Половата идентичност на личността предполага осъзнаване на личната полова принадлежност от индивида, усвояване на съответните навици и стил на поведение, а също така на психосексуални позиции и ориентации. От своя страна половото съзряване е централен, основен процес на преходната възраст. Този процес не се свежда само до сбор от биологични изменения

Преди да се изясни същността на половото възпитание е необходимо известно уточняване на понятия, които в житейски план най-често в определена степен се смесват. Това са понятията “полова просвета” и “полово възпитание”. Според Т. Бостанджиев половата просвета включва необходимата информация и познание относно биологичните, психичните, социалните и здравно-хигиенните въпроси на пола, на половия и на семейния живот, на половите и семейните взаимоотношения (11).

Особен интерес за нас представлява проблемът за сексуалната просвета на децата.

Една от основните психоаналитични концепции гласи, че сексуалността възниква не по време на пубертета, а че човекът притежава това качество изначално, от самото си раждане и следователно дори най-ранната любов е винаги сексуално обогрена (43).

Смята се, че у децата половият нагон липсва и че той се появява едва през пубертета със съзряването на половите органи. Това е груба грешка,

имаща тежки последици както за познанието, така и за практиката, счита З. Фройд. В действителност новороденото донася на бял свят със себе си и сексуалността, известни сексуални усещания съпровождат неговото развитие през кърмаческия период и периода на детството, и твърде малко деца могат да избегнат сексуалните действия и усещания преди пубертета си (46, 62).

Според З. Фройд, интелектуалният интерес на детето към загадката на половия живот, неговото сексуално любопитство се проявява в един неподозирано ранен период от живота (46, 63).

Изглежда, че сексуалният живот на децата във възрастта около три или четири години се проявява във форма, която е достъпна за наблюдение (45, 20).

З. Фройд обстойно отговаря на въпроса дали изобщо на децата трябва да се дават разяснения относно фактите на половия живот, на каква възраст може да става това и по какъв начин. Какво иска да постигне човек, укривайки от децата – или да кажем от младежта – тези разяснения относно човешкия полов живот? Може би се страхува, че ще събуди интереса им към тези неща преждевременно, преди той сам да се породи? Или пък смята, че децата не проявяват интерес или разбиране към фактите и загадката на половия живот, ако не бъдат насочени към тях отвън? (46, 61).

Вторият голям проблем, който навярно идва по-късно и поставя задачи пред мисълта на детето, е въпросът за произхода на децата. Той най-често е свързан с нежеланата поява на нов малък брат или сестричка.

Ако децата не получат онези разяснения, за които са се обърнали към по-възрастните, те продължават да се измъчват от този проблем тайно и се опитват да го разрешат, смесвайки по удивителен начин добавената вярна страна с гротескно невярната, или си шепнат едно на друго съобщения, в които вследствие на съзнанието за вина у младите изследователи се отпечатва образът на отвратителното и гнусното. Най-често от този период децата загубват единствено вярната позиция към въпросите на пола и мнозина от тях вече изобщо не я намират (46, 66)

Раздорите между родителите, нещастният брак обуславят силната предразположеност на децата към смущения в сексуалното развитие или невротични заболявания, отбелязва З. Фройд (45, 349).

Половото възпитание е част от цялостния възпитателен процес. То е организирано и целенасочено взаимодействие между възпитаниците и възпитателните фактори, чрез което се формират убеждения, черти и качества,

норми и правила на поведение, определящи изискванията и критериите на личността към собствената ѝ полава принадлежност и към представителите на другия пол.

Целта на половото възпитание включва формирането на общокултурни, нравствени, естетически, медико-хигиенно издържани взаимоотношения между половете във всички сфери на човешкия живот.

Задачите на половото възпитание в семейството са:

- формиране култура на общуване и поведение между представителите на двата пола, съответстващи на тяхната физиологическа, социално-психологическа особеност и изискванията на обществото;
- възпитаване на убеждения за взаимно уважение между момчета и момичета, между юноши и девойки, между мъж и жена;
- създаване на култура на чувствата с интимна насоченост – вяност, привързаност, любов, дружба;
- създаване на социално-психологическа подготовка на юношите и девойките и формиране на убеждения за обществена отговорност за встъпване в брак и осигуряване основите на здраво и щастливо семейство;
- правилно отношение към сексуалността и формиране на сексуално поведение.

Според И. С. Кон не се оправдават надеждите функциите за полово просвета, респ. за полово възпитание да вземе върху себе си семейството. Много родители се оплакват, че не знаят как да разкажат на децата си тайната на пола. Често възрастните не знаят също какво и кога да разкажат – собственият им опит е недостатъчен, позовават се на липсата на литературни източници. Дори там, където има достатъчно източници, родителите не провеждат беседи с децата (освен по единствената линия майка – дъщеря и баща – син).

Информация от такъв интимен характер, в случай че я съобщава близък човек, създава напрегнато, емоционално поле, в което се чувстват неудобно както децата, така и техните родители.

Съвременните родители, заети с всекидневното решаване на важни обществени и лични проблеми, не намират време да се занимават с тази част от проблемите на своите деца, която се отнася до взаимоотношенията между половете.

Според Х. Гинът много родители смятат, че половото възпитание се изчерпва с един разговор. Някой ден родителят ще се уедини с подрастващото си дете и ще му разкаже за нещата от живота. Момчетата се предупреждават

за опасните венерически болести, а момичетата се сплашват с опасността от забременяване. Половото възпитание обаче започва далеч преди това (21, 1988).

Физическо възпитание

Физическото възпитание е тясно свързано с физическото развитие. То ускорява положителните изменения, които се извършват в организма, съдейства за укрепване на телесните сили.

Физическото възпитание е целенасочен процес на сложно многостранно взаимодействие на детето с всички фактори за физическо влияние с цел стимулиране на физическото развитие, формиране на физически облик, съответстващ на личния и обществен идеал.

Грижите за физическото възпитание започват в семейството. Важно място сред тях заема закаляването. С него се повишава съпротивителната сила на организма срещу различни заболявания. От особено значение е създаването на определени хигиенни навици. Те включват усвояването на елементарните изисквания да си мият ръцете, да се пази чисто облекло. За тази цел на децата трябва да се показва и обяснява ползата от всяко хигиенно действие, да се изясняват последиците от неговото неспазване. Особено силно въздействие има примерът на възрастните, особено на родителите.

За укрепване на здравно-хигиенните навици може да се използва играта.

Решаващо значение в системата на ранното физическо възпитание има създаването на правилен режим в живота на детето. Към режима трябва да се предявяват някои важни педагогически изисквания.

Задачите на физическото възпитание в семейството, могат да бъдат представени така:

- правилно физическо развитие и укрепване на здравето;
- формиране и усъвършенстване на двигателните умения и навици;
- развитие на двигателните качества;
- запознаване със същността и ролята на физическата култура в обществото;
- възпитаване на траен интерес и потребност от системни занимания с физическа култура.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Адлер, А.* Индивидуална психология (практика и теория). II част, ИК Алегро.
2. *Адлер, А.* Смиьслът на живота. Въведение в индивидуалната психология. С., ИК Европа.
3. *Азаров, Ю. П.* Семейная педагогика. М., 1982.
4. *Александров, П.* Интелект и обучение. С., 1990.
5. *Андреев, М.* Семейството като фактор на социализацията. – В: Педагогическа социология. С., НП, 1988.
6. *Андреев, М.* Общество и образование. С., Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, 1998.
7. *Анзорг, Л.* Дети и семейный конфликт. М., Просвещение, 1987.
8. *Аргайл, М., М. Хендерсън.* Анатомия на човешките отношения. С., Наука и изкуство, 1989.
9. *Атанасов, Ж.* Семейството, възпитанието и младежката любов. С., 1962.
10. *Бабалова, Р.* Теория на възпитанието – очерци. С., 1991.
11. *Бостанджиев, Т.* Сексология. С., Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, 1994.
12. *Буянов, М. И.* Ребенок из неблагополучной семьи. М., Просвещение, 1988.
13. *Бърн, Е.* Игрите, които хората играят. С., 1996.
14. Бъчева, С. Актуални проблеми на семейното възпитание. – Проблеми на ком. възпитание. 1988, № 3, 4, 6, 8, 10.
15. *Бъчева, С.* Типични родителски грешки и техния основен психологически механизъм. – Обществено възпитание, 1989, № 4, 25–30.
16. *Бъчева, С.* Парадокси на семейното възпитание. – Обществено възпитание, 1990, № 2, 45–50.
17. *Бъчева, С.* Взаимодействието между училището и семейството. – Народна просвета, 1990, № 1, 35–45.
18. *Василев, Д.* Теория на възпитанието. Пл., Макрос, 2000, 1994.
19. *Василева, М.* Отчуждение и психологическа помощ. – Педагогика, 1994, № 5, 21–35.
20. *Василева, Св.* Семейството – начин на живот. – Педагогика, 1992, № 6, 101–105.
21. *Гинът, Х.* Децата и ние. С., Наука и изкуство, 1988.

22. *Димитров, Л., Ж. Атанасов, Ст. Чернев и др.* Теория на възпитанието. С., Аскони – издат, 1994.
23. *Добсън, Дж.* Смелостта да възпитаваш. С., Нов човек, 1994.
24. *Добсън, Дж.* Детето със силна воля. С., 1996.
25. *Додсън, Ф.* Изкуството да бъдеш родител. С., ИК Колибри, 1999.
26. *Макаренко, А. С.* Избрани педагогически произведения. С., 1950.
27. *Макаренко, А. С.* Книга за родителите. С., 1950.
28. *Иванов, Ив.* Социално-педагогически проблеми на семейството. Шумен, Аксиос, 1966.
29. *Иванов, И.* Семейна педагогика. Шумен, Аксиос, 1998.
30. *Иванов, М. А.* Брак, семья, дети. М., Педагогика, 1983.
31. *Игошев, К. Е., Миньковский, Г. М.* Семья, дети, школа. М., Юридическая литература, 1989.
32. *Карклина, С. Э.* Проблемы семейного воспитания. М., 1983.
33. *Кинг, А., Шнайдер, Б.* Първата глобална революция. С., Военноиздателски комплекс “Св. Георги Победоносец”, 1992.
34. *Мелибруда, Й.* Аз-ти-ние. С., Наука и изкуство, 1990.
35. *Петров, Г.* Детската престъпност. В. Търново, 1998.
36. *Петровски, А.* Популярни беседи за психологията. С., Нар. просвета, 1986.
37. *Пиаже, Ж.* Психология интелекта. Логика и психология. М., 1992.
38. *Стоев, Т.* Обичайте фантазьора. С., Нар. младеж, 1988.
39. *Сухомлински, В. А.* За възпитанието. Състав. С. Соловейчик. С., Народна просвета, 1974.
40. Теоретични основи на възпитанието. *М. Белова, Н. Бояджиева, Г. Димитрова, Кл. Сапунджиева.* С., Веда Словена – ЖГ, 1997.
41. *Титаренко, А. И.* Антиидеи. М., 1976.
42. *Тодорова, Е.* Съвременни американски теории за семейството. С., Наука и изкуство, 1988.
43. *Фройд, З.* Въведение в психоанализата. С., Наука и изкуство, 1990.
44. *Фройд, З.* Психология на сексуалността. С., Хр. Ботев, 1991.
45. *Фройд, З.* Детската душа. С., Евразия, 1993.
46. *Фройд, З.* Анатолия на чувствата. С., Евразия, 1994.

SPESIAL FEATURES OF FAMILY EDUCATION

VENKAKUTEVA

Summary

The necessity of creation of new pedagogical science - family pedagogic, is presented and proved in the research.

The auther has analited the special features of the process of in education family, the main principles and methods of the upbringing in the family, the main characteristics of the negative and positive orientated family upbringing.

Ther is a special accent over the trends of the development of the education in family.